

kölcs, magatartás, életmód és életforma kialakulása, további térhódítása, amelyben az anyagi javak is a teljesebb emberi kibontakozást szolgálják.” Jó volna ezért, ha Károlyi Mihály életének legfőbb tanulságai — az ésszel és szívvel vállalt szolgálat, a már Petőfi megfogalmazta tiszta erkölcs és az Ady-műben megírt „Mert másokért csatáztam” morálja — sokkal előbbek lennének, mint eddig voltak. Ez a könyv remélhetőleg sokat segít majd ebben. (Magvető, 1977.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Jász Dezső: A sok közül egy

A választ arra, hogy milyen cél készítette Jász Dezsőt emlékei megírására, kötetének címében találhatjuk meg. Annak megfogalmazása nem az egyén szerepét — hősiességét —, hanem a sokaság erejét és folytonosságát hangsúlyozza. A címből bontakozik ki az emlékiró igazi szándéka: nem önmagának, hanem a kommunisták egymást követő nemzedékeinek akar emléket állítani. Finom „trouvaille”, hogy célja érzékeltetésére a költészet által is megörökített szállóigét választott. Gábor Andor énekelte a kommunista mozgalom veteránjai, a tizenkilencesek nevében, hogy „Sokak közül voltam egy...”. S egy Gereblyés László-sonnetre utalhatunk, amely *Egy a sok közül* címmel, a harmincas évek elejének kommunista üldözései közepette íródott. Költője a gúnyplakátokkal polemizált, és az egyszerű emberek áldozatvállalását heroizálta: „Ruhája rojtos-foltos! S úgy lehet: / a sorsa holnap már mártír-halál!”

Az emlékiratírók célja gyakorta, s nemegyszer bevallottan, mentség és magyarázat. Máskor bevallatlanul is, apológia. Jász memoárjaiban is tárgyilagos történész-ként szólal meg.

Mint emlékiratíró is betartja a történetírás szabályait, megőrzi tárgyilagosságát. A tetteket vizsgálja, arra keres választ: a mozgalom, amelyben személy szerint, annyi hozzá hasonló kortársával együtt résztvett, miként mozdította elő a munkásosztály s vele együtt a nemzet egészének sorsát. Ha nem is szó szerint, de értelem-szerűen azzal a felfogással vitatkozik, amely a mozgalom föllendülései és hanyatlásai közt nem ismeri fel a történelmi összefüggést, s hajlamos vagy csak pozitívumok, vagy csak negatívumok alapján ítélni. S módszerének fontos része, hogy rámutat mindazokra a mozzanatokra, amelyek az adott időpont politikájában előre mutattak. Így például megemlíti, hogy miként harcoltak Kassán „az akkori idők legfontosabb kérdése... a munkásegység” megteremtéséért, s Romániában hogyan alakult ki 1926-ban, tehát „kilenc évvel a Kommunista Internacionálé kongresszusa előtt... a népfretpolitika”, ha csak átmenetileg is.

Annak megmutatására, hogy miként alakult az ő és küzdőtársai útja, tárgyilagos eszközt választ. Nem a tradicionális memoárformát követi, melyet a 18—19. század örökített korunkra. Számára, aki újságíró és szerkesztő is volt, természetes műfajként kínálkozik a riport. Ifjúságának, a húszas éveknek ez a kedvelt zsánere fontos szerepet játszott a stabilizálódó, s helyenként ellenforradalommal restaurálódó kapitalista társadalom szociális ellentmondásainak feltárásában. Behatolt a szépirodalomba, a színpad művészetébe, sőt a memoárirodalomba is. Lengyel József *Viságrádi utcáját* maga Kun Béla nevezte el történelmi riportáznak. Máig is ezt a riportba oltott memoárt tekintjük a pártalapítás és a tizenkilences forradalom leg-élőbb ábrázolásának.

Az olvasónak tudnia kell, hogy Jász írásai ezelőtt nyolc évvel már önálló kötetben megjelentek. (*Tanácsköztársaságtól a Pireneusokig*, 1969). Azóta pedig folyama-

tosan tett közzé tárgykörükbe tartozó kisebb-nagyobb közleményeket. A sajátos formának nagy szerepe van abban, hogy az újrakomponálás sikeres lehetett. A nagyregényhez vagy regényfolyamhoz hasonló memoárforma nem tűri el a lényeges módosítást az egész sérelme nélkül. A történelmi riport esetében szabadon — bár nem önkényesen — érvényesülhet a Stendhal által a szerelmi érzés kifejlődésénél megfigyelt „kikristályosodás” (cristallisation) lelki mechanizmusa. Az emlékezés működésére is oly jellemző törvényszerűséget tudatosítva élt Jász e módszer lehetőségeivel. Régebbi kötetében többnyire csak a magvát adta elő történeteinek, jelen könyvének riportjai viszont már magukba olvasztják az időközben felmerült új részleteket, de — s ez roppant fontos! — eredeti kompozíciójuk és így alkotás-egyeniségük sérelme nélkül.

A bonyolult történelmi fejlődés tanulságait keresi. A válasz pedig, amelyet a feltett kérdésre ad: a társadalmi haladást szolgálták-e tevékenységükkel — igenlő. Tisztában van azzal, milyen magaslatokon haladt, s milyen nehézségeken és ellentmondásokon keresztül fejlődött a munkásmozgalom. Gyakran beszél a „nehéz időkről”, s e korszakok névtelenül maradt, érdemes szereplőiről is. Emlékező figyelmét azonban leginkább azokra a nagy korszakokra és fordulópontokra irányítja, amelyekben a kommunista mozgalom történelemformáló ereje leginkább megnyilvánult.

A kötet nyitóriportja, *A Vörös Hadsereg katonája*, a köztársaság rövid, drámaian kifejlődő katonai történetéről szól. A szerző zászlóalj-, majd ezredpolitikai megbízottként járta be szinte valamennyi hadszínteret: a salgótarjánit, az északit és a tiszántúlit. Az ellenforradalom alatti kor békés atmoszféráját idéző két írása *A kaszai szép napok* és az *Új kezdet* a mozgalom újjászerveződését mutatja be. Csehszlovákiában és Romániában — két olyan országban, amelynek része volt a Tanácskörtársaság megbuktatásában —, jó terep jött létre a Horthy-fasizmus elleni harchoz. A kialakult helyzet lehetővé tette a manőverezést, s mint az adatok mutatják, a magyar kommunisták jelentős segítséget tudtak adni mind a cseh és román, mind pedig a magyarországi kommunista mozgalom meg-, illetve újjászervezéséhez. A kötet legterjedelmesebb riportja, *a Hispániában*, széles körképben mutatja be: miként állt helyt a köztársaságiak hadserege az elért történelmi vívmányok védelmében. A számos emlékirat közül, amely e tárgyból készült, az övé sajátos szemléletmódjával tűnik ki. Jász ugyanis nem mint a nemzetközi brigádok tagja, hanem mint a köztársaságiak egyik parancsnoka vett részt a polgárháborúban. Ezáltal közvetlenebb a rálátása azokra a politikai mozgatórugókra is, amelyek a harc mögött hatottak. Jól érzékeli mind a spanyol kommunisták döntő szerepét a hadsereg szervezésében, mind a negatív hatóerőket: a baszk és a katalán nacionalizmus, a polgári kormányok tévőváása, továbbá a külső erők — a német és olasz beavatkozás, az angol és francia „benemavatkozás” politikájának — közrejátszását a köztársasági egységfront fellazításában és a bukás előidőzésében.

Visszaemlékezéseiben főként a kommunista mozgalom felfelé ívelő szakaszaira tér szívesen vissza. De nem feledkezik meg a bukás és a vereség (vagy az újságok esetében: a korlátozás, betiltás) okainak elemzéséről sem. Érzékelteti: a kommunista mozgalomnak, bár a Nagy Októberi Szocialista Forradalom törte csapáson, de egyszersmind kapitalista s egyre erősebben fasizálódó környezetben kellett haladnia. Nem hagyja tehát sehol sem figyelmen kívül a negatív külpolitikai tényezők elemzését. Annál nagyobb hangsúlyt kap, hogy, noha visszaesések, kitérők szegték útjukat, a mozgalom résztvevői valamennyien egy nagy progresszív történelmi folyamat részeseiként küzdöttek.

Ezt nyomatékosítja a kötet záróriportja is, amely *A vernet-i tábor utolsó napjai* címet viseli. Jász kitűnően érzékelteti a korszak belső feszültségét: a bukásban is elvakult ellenség működékényszerét, és a tudatos baloldaliak készülődését a küszöbön álló új korszakra. A riport hangulata, az internáltakban levő belső feszültség rajza nemcsak pszichológiailag kitűnő, hanem egyszersmind az egész kötet alapgonddalát is kifejezi. Életük és harcaik konklúziójaként élük át azt az érzést, hogy a hosszú éveken át folytatott harc végéhez érkeztek. A tábor összeesküvését hiába leplezik le, a történelem menetét nem lehet többé megállítani. A haláltáborokba

irányított összeesküvők a maquis-ba szöknek, és személy szerint is részeseivé válnak a fasizmus megsemmisítésének: az új európai rendet megalapozó győzelemnek.

Jász nemcsak mint történelmi tanú és résztvevő, hanem mint író is tárgyilagos. Midőn nem vállalja az emlékirat tradicionális formáját, egyszersemind azt is kifejezi, hogy jól látja annak műfaji határait. Aki történelmi riportjait elolvassa, önkénytelenül is arra gondol, milyen érdekes fejezeteket írhatott volna meg egész életútjára visszapillantva. Ő azonban elhárítja magát a teljesség igényét, az életpálya teljes átvét végigkövető emlékiratot. Tudja, hogy a történelem menetének összefüggő megírása elsősorban a szaktörténész feladata, s minél inkább arra törekszik a visszaemlékező, hogy annak szerepét átvegye, annál inkább feladja vagy mellözi az emlékiratíró sajátos feladatait. Hasonló korlátot állít az emlékirat elé, aki azt az éregény vagy kulcsregény formájába öltözteti.

Célkitűzése elsősorban politikai jellegű, szándékai kivitelezésében azonban jelentősen segíti írói-történelmi felkészültsége. Írói kvalitásait mutatja, tömör, kimunkált stílusa. Még fontosabb eredmény a kompozíció megoldása. Sikerült egyszeri és végleges formát teremtenie, amelynek szilárdságát épp az érzékelteti legjobban, hogy művei újraírásuk után is ugyanolyan alkotáségenységek maradtak, mint a korábbi kötetekben, bár bennük az elemek sokszor átrendeződtek és kicserélődtek. S fontos eredmény, hogy magában a visszaemlékezésben nemcsak „szócső”, „kommentátor” szólal meg, hanem egy típust látunk életre kelni: a kommunista mozgalom szigorú, a célra figyelő, de az élet szépségeire elevenen reagáló pártmunkás figuráját. Ez utóbbi különösen fontos vonása Jász emlékiratának, hiszen elsősorban a személyes tanúságtétel erejétől függ a vállalt műfaj hatása.

A kötetben található tanulmányok a munkásmozgalom szakkutatóinak is megérdemlik a figyelmét. Szerzőjük egyaránt nagy súlyt fektet az érintett események és a bennük résztvevő személyek pontos felidézésére. Hosszú pályája folyamán a munkásmozgalom számos kiemelkedő harcosának volt munkatársa. Mindegyikről tud valami figyelemreméltót, eddig le nem jegyzettet közölni. Ilyen például Kun Béla legutolsó magyarországi szónoki megnyilatkozásának, az újszászi hídnál mondott beszédének felidézése, a Münnich Ferencről szóló új és jellemző adatok, vagy Alpári Gyula kassai éveire való visszaemlékezése. Ez utóbbival kapcsolatos emlékei készítették arra Komját Irént, hogy az Imprekor történetéről szóló könyvét írva, hozzá forduljon adatokért. Igen sok alig ismert vagy elfeledett nevet említ. És jellemzőek az egyes kollektívákról rajzolt „életképei”: a politikai megbizottakról, a kassai pártcsoportról, a bécsi emigrációs „átkelőhelyről”, az erdélyi és bukaresti lapszerkesztőségekről, és a spanyol polgárháború különböző vezérkarairól szóló visszaemlékezései.

A Gondolat Kiadó a tudománynak is jó szolgálatot tett az újjáalkotott riportok megjelentetésével. A kötetben megtalálhatók a szerző szokásos kiegészítő jegyzetei. Kár, hogy hiányzik a névmutató, s talán a forrásai lelőhelyét is jelezni kellett volna. De jegyzetek híján más, érdekes adatoknak is nehéz utána járni. Jász fölhívja a figyelmet arra, hogy a „dachaui szállítmányról való szökésének történetét már többen is megírták: Bertalan István, Esztergomi László, Illés Béla és Kékesdi Gyula” — de elmulasztja feltüntetni ezeknek az írásoknak a lelőhelyét.

A szerencsés időpontban — a szocialista irodalom- és újságírás történetének szervezettebbé válása idején — közzétett írásai feltáratlan területekre mutattak rá. Tolnai Gábor a „vznári gatzettről” szóló fejezet alapján tette teljesebbé a F. García Lorca megöléséről kialakult irodalomtörténeti képet. A kutatásba fiatalon bekapcsolódó tudósokat — Botka Ferencet, Illés Lászlót, József Farkast stb. — fontos adatokkal ismertette meg, s többször is utal filológiai eredményeikre. Ugyancsak nagy figyelemmel kíséri az erdélyi magyar kutatók — Abafai Gusztáv, Grün Magda, Turzai Mária — munkáját.

De nemcsak fontos adatoknak van birtokában, figyelemre méltóak az egyes lapok jellegét meghatározó nézetei is. A kassai *Munkásról* szóló riportjának alap gondolata: hogyan fejlődött a szociáldemokrata tradíciókat őrző újság kommunista napilappá. A bukaresti *Munkást* pedig úgy jellemzi, mint egy eleve magasabb eszmei színvonalon létrejött újságot. Róla szólva, a hangsúlyt annak a megmutatására

teszi, hogyan sikerült a legális viszonyok között működő, de a sziguranca nagy nyomásától folytonosan korlátozott lapból rövid fennállása alatt is a lenini elvek szerint működő fórumot teremtenie. S nemcsak a lap eszmei irányát, hanem szerzői gárdáját, terjesztését és olvasótáborát is az ő tanításai szerint alakította ki. Érdekesek a lap korszerű kulturális rovatával kapcsolatos emlékei. Míg Kassán számos író, s köztük olyan széles látókörű kritikus, mint Mácza János, személyesen vett részt a lap munkájában, Bukarestben mindez hiányzott. Az író-művész gárdát Jásznak és munkatársainak kellett kialakítania. Az emigráció és illegálitás jól funkcionáló szervezettségét is dicséri, hogy a lapban helyet kaphattak a nemzetközi szocialista irodalom és művészet jeles képviselői (Gorkij, Nexö, Barbusse, Majakovszkij, U. Sinclair, Grosz, Masereel stb.). A magyar emigrációtól pedig számos eredeti kéziratot és illusztrációt is kaptak. Ily módon sikerült a lapnak önálló irodalmi profilt teremteni. „Meggyőzően bizonyítja ezt — írja —, a külmunkatársak névsora, amelyben Boros F. László, Gibárti László, Gyetvai János, Illés Béla, K. Fried Jolán, Király Albert, Lukács György, Magyar Lajos, Mácza János, Rácz Béla, Révai József, Réz Andor, Uitz Béla és Varga Jenő mellett Barta Lajossal, Lukács Hugóval, Révész Bélával és Szuchich Máriával is találkozunk. A névsor nem teljes, hiszen Balázs Bélától és Komját Aladártól is kaptunk kéziratot.”

Külön fejezetben foglalkozik Gábor Andornak a lapban kifejtett tevékenységével. Gábor, aki a *Munkást* úgy fogta fel, mint a „Románia területén élő osztálytudatos dolgozók lapját”, rendszeresen küldött írásokat, volt olyan szám, amelyben verse és publicisztikája egyszerre jelent meg. Abban az időben gyakran előfordult, hogy mindazokat, akik a kommunista mozgalom harcosaivá lettek, korábbi nézeteik emlegetésével akarták diszkvalifikálni. Gábor Andort különösen sokan támadták, és neki mindig magának kellett magát megvédenie. Kivéve egy alkalmat, amikor a Munkás szerkesztője a kolozsvári Népszava támadásával szemben mellé állt. Dokumentumként leközölte az író *Két kis cseléd* című szanzonját, fulmináns glosszában magyarázva meg, hogy miért nem kell szégyelnie Gábornak korábbi sanzonírói tevékenységét.

Helyénvaló tehát hogy Jász részletesen kitér erre az adalékra. Legföljebb — ritka eset — a korábbi szövegváltozat nem egészen szerencsés módosításával vitakozhatnánk. Jász azért változtatta meg a szöveget, mert úgy gondolja, hogy Gábor nem értett volna velük egyet abban, hogy kis remekművét a „tendencköltészet” előzményei közé sorolták. Én azonban úgy vélem, e kérdésben nem lett volna köztük ellentét, mert Gábor — a *Fehér kabarédalok* 1911-ben írt előszavának tanúsága szerint — maga is az irányzatos költészet soraiba helyezte sanzonjait, s nem annyira a költői halhatatlanságot, mint az aktualitásban való becsületes részvételt tekintette érdemüknek. A húszas években pedig a „tendencköltészet” híve volt, ámbár azt — bécsi költészete a bizonyosság rá — a halhatatlanság nívjára emelte.

„A sok közül egy” jellemzéséhez még egy gondolatot kell hozzáfűzni. Ez a könyv egész szellemével, minden érzésével a nemzedékek közötti kapcsolatok megteremtését segíti elő. Az idősebbek nemzedékéhez való viszony rendszeresen foglalkoztatja az irodalmat is. „Példaképek nélkül maradunk, fiúk” — kiált fel egyikük (Ladányi Mihály az *Öreg*ek című versében), midőn arról ír, hogy a munkásmozgalom régi harcosai évről évre fogyatkoznak, s velük feledésbe merül számos emberi és politikai tapasztalat, s az a puritán erkölcsi tartás, amelyet megtestesítenek. Jász memoárírói törekvéseivel a fiatalok nemzedékének erre a megnyilatkozására is reagál. Attitűdjéből kitetszik, nemcsak a saját maga és kortársai politikai útjának felmérése érdekli, s az is, hogy nem elégszik meg a tudományos adatközlő és inspiráló szereppel. Mélyebb szándékát a kötetei élén olvasható mottók útján is kifejezi. Egyik korábbi kötetének, az *Első kézből* két mottójának szelleme a jelen kötetben foglalt törekvését is jellemzi. Az egyik gondolat Ady Endrétől származik: „Az az igazi ember, aki a Múltat és Jövendőt egyformán szereti.” A másik Lengyel Józseftől, egykori harcostársától való: „Az élet nem velünk kezdődött. Nem velünk végződik. Minden cselekedetünk tovább él, a jó is, a rossz is, és minden gondolatunk. Minden tovább mutat...”

Ez az emlékiratírói szándék rendkívül lényeges történelmi tapasztalatra mutat rá. Azt a gondolatot támasztja alá, mely szerint sem politikában, sem valamely szakmában (legyen az akár fizikai, akár szellemi természetű), sem a magánélet területén nem lehet egészséges fejlődést várni, ha a nemzedékek közötti folytonosság tudata megszakad.

Mindebből egy fontos irodalom- (netán tudományelméleti) következtetés is levonható. Jász emlékirói törekvésével mintegy az emlékirat műfajának mibenlétét, társadalmi szerepét is értelmezi. Munkásságának legfontosabb vonása a nemzedékeket összekötő szerep vállalásában rejlik. Erőfeszítése egyértelműen arra irányul, hogy mindazt, amit átélt és tapasztalt megőrizze, és pontos, tiszta értelmezéssel átadja az utókornak. E szerepet vállalva sajátos etikai funkciót valósít meg, felkeltve és ébren tartva azt a folytonosságtudatot, amely nélkül sem a politika, sem valamely szakma (legyen az akár fizikai, akár szellemi természetű), sem a magánélet nem fejlődhet egészségesen.

Ezt a szerepet mindig a legjobb emlékeztetők vállalták magukra mind a múltban, mind a jelenkorban, mind pedig akkor, amikor — épp a Jászéhoz hasonló színvonalú és célkitűzésű emlékiratok révén — a munkásmozgalomról szóló művek száma örvendetesen megnövekedett. Nem mulaszthatjuk el leszögezni, hogy közöttük az ő könyve sajátos erényei révén megkülönböztetett figyelmet érdemel. (*Gondolat, 1977.*)

DIÓSZEGI ANDRÁS

Demeter János: Századunk sodrában

A számadás igénye ölt alakot Demeter János emlékirataiban, mint korábban Nagy István, Balogh Edgár, Szentimrei Jenő, Szemlér Ferenc, Kemény János, Antal Dániel, Veress Pál és Kovács István munkáiban. Nem egészen magántermészetűek ezek az emlékiratok. Hiszen a sorsok, amelyet bemutatnak, maguk sem a magánélet körében alakultak, ellenkezőleg a nemzetiségi élet és a kelet-közép-európai történelem feltételei között. Közéleti és közügyi számadás az, amely bennük elvégeztetik. Demeter János életét is minduntalan átszövik a nemzetiségi társadalom és munkásmozgalom eseményei. A Szolnok-Doboka megyei Kerlésen született, Somkeréken és Sajóudvarhelyen töltötte gyermekkorát. A megye a Mezőség vegyes lakosságú vidékén terült el, a román többség mellett magyar falvakkal és szörványokkal. Bizonyára a mezőiségi élmények is belejártak abba, hogy Demeter János nagyfokú érzékenységgel közelíthesse meg később a magyar—román együttélés kérdéseit. Iskolaéveit Kolozsvárott, majd Székelyudvarhelyen töltötte. A kolozsvári egyetem jogi karán folytatta tanulmányait, az Erdélyi Fiatalok mozgalomának alapítói közé tartozott. 1931-ben a népszerű, független polgári napilap: az Ellenzék belső munkatársa lett. Közben mind szorosabb kapcsolatba került a romániai magyar munkásmozgalom vezetőivel és ideológusaival: Gaál Gáborral, Kohn Hillelrel és Antal Márkkal. Megismerte a marxizmus tanítását, és az illegális román kommunista párt (nevezetesen Kohn Hillel) biztatására, 1932. szeptember 30-án megindította a Falvak Népe című parasztlapot, amely a román és magyar parasztság nyomorúságos életét mutatta be, a szegényparasztság szociális és nemzetiségi követeléseit hangoztatta. A lapot csakhamar betiltották, a szerkesztőnek megélhetés után kellett néznie. Demeter János ügyvédi irodát nyitott, munkások, baloldali mozgalmi emberek bírósági védője lett. A magyar (és román) munkásmozgalom nem egy példáját ismeri annak, hogy a kommunisták védőügyvédjéből a munkás-